

I MORGONDAGENS SKUGGA

Av fil. kand. KARL-GUSTAF HILDEBRAND, Uppsala

J. Huizinga, I morgondagens skugga. En diagnos av vår tids kulturella onda. Bemyndigad övers. av Signe Psilander. Fritzes.

OM VÄSTERLANDETS läge blir allt ovissare, så beror det i varje fall inte på bristande upplysning från de personer, som man med hednaapostelns oefterhärmliga uttryck kan kalla för denna tidsålders klyftiga män. Bland de på ett eller annat sätt sakkunniga — och för övrigt också långt utanför deras krets — har man villigt behjärtat kallelsen att ge varning och tröst i kulturkrisens väldiga sammanhang. Kanske kan det sägas, att det flitiga skrivandet om ett andligt världsläge i allmänhet och *in abstracto* ofta i sig självt är ett krissymptom snarare än en verklig insats för att övervinna krisen. Det beror icke minst på den alltmera bristande lusten och i många fall också bristande förmågan hos tidens kulturskribenter att samla sig omkring påtagliga och konkreta problem. Det skarpt fixerade och klart avgränsade står ju överhuvudtaget lågt i kurs, och det blir därför både lättare och angenämare att släppa alla hämningar och kasta sig ut på allbegripandets formlösa vidder. Härmed är icke förnekad — vad var och en vet — att vår kultur verkligen befinner sig i en kris, till och med i en som gäller livet.

Mot professorn vid Leidens universitet J. Huizinga kan man nu minst av allt rikta anklagelser för andlig grötighet eller bristande ansvarskänsla. Ordet kulturpersonlighet — som i de sista årens svenska språkbruk har fått en allt mindre smickrande klang — skulle såtillvida passa in på honom, som han verkligen är en personlighet och verkligen har rätt att tala om kultur. Hans stora arbete om medeltidens höst, vars överflyttande till svenska för ett par år sedan väckte berättigat uppseende, är och förblir en av de omistliga böckerna, suverän i sin lärdom, sin stränga behärskning av stoffet och sin varsamma men djupa inlevelse. När Huizinga, i detta nu en av samtidens främsta humanister, inte har skytt

mödan att ge sig in i det profetiska följet, så är det tillbörligt att man åhör honom med uppmärksam vörndnad.

Hans bok är också på många vis rensande och klargörande. Med en stilens aristokratiska knapphet, som är föredömlig, förenar han någonting av en diktares och skådares blick; man tar inte heller miste på den manlighet, som hos honom förenar sig med den lugna och humana livssynen. Hans framställning formar sig väsentligen till en klagan över vad han kallar livets barbarisering, den tilltagande grumligheten i intellektuella och moraliska begrepp. Han upprepar med ofta slående formuleringar och iakttagelser det kända talet om händelsernas ironi i den europeiska upplysningens och folkbildningens historia: medan vetenskapen har erövat allt större vidder av kunskap och förståelse och har fått allt bättre möjligheter att sprida sina rön till vida kretsar, ha visdomen och det fria omdömet icke gått framåt utan snarare tvärtom. Just de nya tekniska hjälpmedlen ha i många fall verkat i diametral motsats mot vad man hoppades av dem; i stället för att öka bildning och bildningsbegär ha de utträngt det allvarliga läsandet och begrundandet till förmån för ett slappt och passivt anammande, som sker utan möda och som därför inte heller kan leda till någonting produktivt. Löpsedlarnas jätterubriker, det dagliga radioprogrammets växling av väsentligt och oväsentligt, som man ofta åhör slappt och oavbrutet, filmens alltför lättfattliga bildspråk, allt detta blir huvuddelen av den andliga födan. Och man vänjer sig mer och mer att reagera sömnigt och rent instinktmässigt inför allt detta, hela ens andliga värld blir till slut en samling enkla slagord, som man är oförmögen att granska kritiskt och som förbindas med varandra inte med tänkandets utan med associationernas hjälp. Denna det kritiska omdömetes fördunkling är en avgörande orsak inte minst till de politiska massuggestionernas, den grova och brutala demagogiens triumfer; heliga värden förrådas och störtas, därför att deras egentliga innebörd längesedan har suddats ut i det allmänna medvetandet. Som en hjälpare åt fördumningens och förvirringens makter betraktar Huizinga de tidsströmningar, som i många former och med skilda motiveringar öppet gå till storms mot förnuftet för att i dess ställe söka närmare kontakt med själva det oreflekterade livet, det irrationella, elementära och primitiva. Mot det filosofiska försvaret för dylika strömningar riktar Huizinga en vass kritik.

Han betonar också energiskt, hur den intellektuella upplösningen motsvaras av en moralisk. Som erfaren historiker hemfaller han naturligtvis inte i det sammanhanget till några illusioner om att kunna direkt jämföra t. ex. den sexuella moralens faktiska nivå i vår tid med den under andra perioder. Men han fastslår med dess större skärpa, i vilken grad själva normerna för moralen börja bli suddiga och förvirrade; det behöver ju inte sägas, att en sådan förvirring måste innebära ökad värnlöshet mot allehanda moraliska villoläror. Det gäller på privatlivets område, men det gäller också i förhållande till läroarna om statens omoral, dess oberoende av etiska syften liksom av hänsyn och rättsbegrepp i umgängelsen med andra stater. Överhuvudtaget ser Huizinga — och det är kanske hans största förtjänst — både diktaturernas hårdhänta förfarande mot liberala kulturvärden och stormaktspolitikens inriktning mot världskrig just mot bakgrunden av en vida allmännare företeelse, en på båda sidor om diktaturgränsen märkbar slapphet och ovetenhet inför de väsentligheter som stå på spel.

Därför framhåller han, att vägen till räddning måste gå genom en förnyelse på det andliga planet och att utan en sådan förnyelse alla yttre ansträngningar till sist bli gagnlösa. Det måste skapas en ny anda av tukt, stränghet, frigörelse från den blinda instinkten. För att karakterisera denna nya anda tillgriper Huizinga det moderna slagordet om en ny askes, »icke av världsförnekelse för överjordisk lycka utan av självbehärskning och minskad värdering av makt och njutning». Han tänker sig, att den nya askesen med något av nödvändighetens makt skall göras gällande av den goda viljans människor, sådana de alltjämt i stillhet finnas kvar på många håll, och att den skall kunna åstadkomma något av en *katharsis*, en rening, för hela det olyckliga Västerlandet. Denna rening förutsätter också en ny lyhördhet för absoluta och tidlösa värden, en ny tro på verkligheter ovanför alla tillfälligheters spel. Bland dessa värden, bland »allt som kan tänkas såsom det högsta», vill han också tillerkänna kristendomen en plats. »Lyckliga de, för vilka detta högsta bär Hans namn, som sade: Jag är vägen, sanningen och livet.» Huizinga betonar, att en sådan allmän sinnesändring som den han antytt är det praktiskt sett allra mest väsentliga att arbeta för i det nuvarande nödläget: ingenting annat ka ge mening åt ett nytt internationellt sinnelag och därmed rädda oss från krig och katastrof.

Huizingas maningar äro i många stycken gripande; ingen lär heller kunna bestrida deras djupa berättigande. Ändå efterlämnar hans bok en sällsam otillfredsställelse. Alltsammans är oändligen rätt och vördnadsvärt i och för sig och kan med allt fog påkalla uppmärksamhet mer än de flesta bullrande aktualiteter. Men är det verkligen nog som analys av vår situation, är det verkligen, som författaren själv kallar det, en »diagnos av vår tids kulturella onda»? Man lägger ifrån sig boken med en trevande känsla, att det väsentliga, det avgörande ordet, som man väntade på, till sist ändå förblev osagt. Nu som så ofta förr.

Misstankarna börja få konkret form, redan då man försöker pröva Huizingas verk från hans egna utgångspunkter. Man finner då mer än en punkt, som i själva verket knappast är präglad av den fullkomliga och djupast blickande objektiviteten. Kanske framgår det tydligast i det kapitel, som Huizinga kallat för »puerilism». Med det nya ordet menar han »hållningen hos en gemenskap, som uppför sig omyndigare än dess stadium av omdömesförmåga borde tillåta, som, i stället för att uppfostra gossen till man, adapterar sitt uppförande och handlande efter gosseåldern»; han betonar själv att termen, som han är angelägen att skilja från det psykoanalytiskt färgade uttrycket infantilism, används på grundval av objektiv kulturhistorisk och sociologisk iakttagelse. Huizinga finner nu puerilismens stora utbredning vara en speciell svaghet just för vårt kulturella läge. Men de exempel han därvid anför äro delvis så godtyckligt valda, att man känner den objektiva undersökningens grund vackla under fötterna. Huizinga anför t. ex. som puerilt att man i Ryssland döper om gamla städer efter dagens storheter sådana som Gorkij eller Stalin; ett sådant omdöme är ju giltigt bara om man som Huizinga själv ser dessa storheter med motvilja eller skepsis; utgår man från kommunismens egen religiöst färgade tro på den ryska omvälvningen, så är det inte det minsta orimligt att man också ger städerna nya namn efter förgrundsfigurerna i denna omvälvning.

Ett annat exempel är hos Huizinga »det ständiga skådespelet av regeringar, som störtas på en sökt konflikt av partintriger, en lek varmed vissa större nationer förhindra en verklig rening och förstärkning av sin politiska ledning». Skall nu detta betecknas som puerilism, så tänjer man emellertid ut begreppet så långt att det blir oanvändbart. Tendensen att med intriger och skenförändringar maskera de djupare politiska problemen har ju hört

samman med mänskligt väsende, så länge fåvitskhet och ängslan hört till livets grundmakter. Skall Huizingas omdöme ha någon mening alls, så är det som uttryck för den vises löje över att »dårskap sättes på höga platser», som redan Predikaren uttryckte det. Att däremot avfärda den demokratiska parlamentarismens tilltrasslade problem med ett slagord som det om puerilism är ju häpnadsväckande lättköpt. Och man frågar sig om Huizingas term — stödd på sådana osammanhängande och osäkra exempel — verkligen underlättar en analys av tidens problem eller om den inte tvärtom ger vetenskapens och det ryktbara forskarnamnets sanktion just åt den kåserande lättvindigheten.

Detsamma gäller det närmast följande kapitlet om »övertro», där Huizinga sammanför å ena sidan astrologiens återuppblomstring och därmed besläktade företeelser, å andra sidan — tron på det moderna krigets ändamålsenlighet. Greppet ger anledning till några eleganta och bittert ironiska vändningar, men det gällde ju här en allvarlig analys av samtidsproblemen och ingenting annat. De företeelser, som ytterst bidraga att göra det moderna fredsproblemet så komplicerat, äro ju exempelvis den ryska kommunismen, den japanska eller den tyska nationalismen i deras hänsynslösa tillspetsning. Man kan ha många åsikter om dessa makter och bland annat också med skäl hålla före, att de rymma element av dårskap och förblindelse, men man har inte längre mycken tid tillövers för det rationalistiska smålöje, som gitter sammanställa dem och deras verkningar med tendensen att besöka kotknackare eller vanan att ha en mascot på sin bil. Om berömda herrar ha rätt att ta sig en del friheter, så borde de knappast passa på att ta dem när de — i så eminent grad som Huizinga i förevarande bok — tala *ex cathedra*.

Något av samma alltför stora enkelhet utmärker också vissa av Huizingas moraliska omdömen. I sin iver att hävda klara etiska värderingar råkar han ibland rätt och slätt uppträda som en ordinär moralist. »I morgondagens skugga» rymmer exempel på den saken, men med särskilt programmatisk tydlighet kommer den till synes på ett ställe i ett annat av hans arbeten, den lilla skriften *Nederland's geestesmerk* (reviderad upplaga, Leiden 1935, sid. 24), där han skarpt klagat över att Lenin efter sin död kommit att bedömas som en av historiens hjältar och statsgrundare och rentav blivit jämförd med Napoleon fastän han — vilka förtjänster han än för övrigt kan ha haft i sin strävan — ändå är

»medskyldig till en av historiens fruktansvärdaste ohyggligheter!»! Man lyssnar litet konfunderad till sådana visdomsord från en av samtidens främste. Den ryska revolutionens bistra verklighet kan man ju ändå inte komma ifrån genom ett så summariskt domslut; den enkle tidningsläsaren kan döva obehagliga tankar genom att förklara sin motpart för skurk och förbrytare, men en historisk betraktelse måste ändå erkänna, att det inte går så snörrätt till. I sin art — sin mot våra västerländska ideal intensivt fientliga art — får väl Lenin ändå betecknas just som en hjälte och statsbyggare av historiska mått; att ta sin tillflykt till moralistiska utläggningar är exakt lika meningslöst i hans fall som i fråga om Napoleon. Huizingas inställning på den anförda punkten är av allt att döma icke tillfällig; liksom många andra av demokratiens riddare har han en bestämd tendens att nalkas tidens diktaturer av skilda slag med färdiggjorda moraliska förkastelsesdomar. Det är en olycklig tendens. Överhuvudtaget betyder väl den borgerligt demokratiska världens dubbla front mot både kommunism och nationell diktatur en särskild möjlighet och förpliktelse att se dem bägge med sträng och oförfärad sanningskärlek. Försöken att rationalistiskt och lättvindigt vifta undan det ena eller andra, som är framsprunget ur en mörkare och mindre behaglig kulturvärld än vår, tjäna så litet till och innebära framförallt en egendomlig misströstan om den fulla objektivitetens förmåga att verkligen uthärda beröringen med osminskad verklighet. Vad som i Huizingas fall sker med det friska trädet, det motsvaras ju faktiskt av förskräckande ting hos det sjuka. Början till sanningens kunskap måste väl trots allt ligga i ett erkännande av det i och för sig obehagliga faktum, att starka och berättigade etiska krafter höra med till de skapande faktorerna i både kommunism och nationalsocialism, liksom ju överhuvudtaget det historiska skeendets kanske djupaste tragik ligger däri, att ont icke sällan tycks spira ur gott och gott tycks spira ur ont.

Hela den syn på det politiska, som Huizinga representerar, är överhuvud alltför tunt intellektuell för att verkligen orka fram till det väsentliga. Det är givetvis berättigat, då han klandrar förgudningen av statsmakten och de följer denna förgudning hotar att få i den internationella sammanlevnaden. Att man med tillgängliga medel måste arbeta för en nyväckelse av detta internationella sinne, det är ju ofrånkomligt; och här kan väl energien aldrig bli tillräckligt stor hos de makter, som verkligen ha förut-

sättning att uträtta något, däribland de kristna kyrkorna; i själva verket lära väl i förbigående sagt nästa års ekumeniska världskonferenser i Storbritannien bli en på många sätt avgörande prövning av kyrkornas villighet och förmåga att på denna punkt handla å ena sidan utan räddhåga men å andra sidan också utan inmängande av politiska antipatier eller partisynpunkter. Men med ett erkännande av dessa sammanhang är inte allt sagt. Statens självförhåvelse sammanhänger ju ändå i väsentlig mån med en statens kris, med den oerhörda svårigheten att inom den nutida demokratiens ram skapa tillbörlig balans i statslivet och ett naturligt förhållande mellan enskilda och allmänna intressen. Om det diktatoriska regementet förvisso inte betyder någon slutgiltig lösning av dylika problem — diktaturens trots alla heroiska fraser ibland redlösa beroende av massans och det svårdisciplinerade härskarpartiets krav kan ju inte vara någon fördolt — så bli ändå alla angrepp mot diktaturerna meningslösa, så länge man inte tar upp frågan om detta deras allmänna sammanhang.

Huizinga själv är nu inte alldeles blind för det demokratiska statsskickets svårigheter, som han har berört i en förut omtalad broschyr och mot vars yttringar han för Hollands del rekommenderar ett tekniskt-politiskt botemedel, den proportionella valmetodens avskaffande. Men i sin stora diagnos fäster han sig egentligen vid isolerade företeelser sådana som den ene eller andre tyske rättsfilosofens teorier, och berör med mycket lätt hand den djupare liggande sjukdomen. Likväl synes det orimligt att kunna övervinna diktaturerna annat än inifrån, genom förståelse för deras relativa berättigande som reaktion mot demokratiens brister och därmed genom försök att i en fördjupning och förnyelse av demokratien själv skapa det enda hållbara beviset för deras umbärlighet. Den sanning, som ytterlighetsrörelserna till höger och vänster böra ha klargjort, är nu den, att en sådan förnyelse kan skapas varken genom rent tekniska åtgärder eller genom tillgodoseende av yttre intressen utan att den måste bygga på ett nytt andligt kraftflöde, en ny hänförelse. Ett element i en sådan hänförelse kan givetvis vara besinningen kring internationella värden liksom kring sanningskrav och rättsprinciper, men allt detta är skäligen abstrakta ting, som därför bara kunna få en begränsad räckvidd. I själva verket fordrar därför de liberala kulturvärdenas eget bestånd en starkt positiv inställning till just de irrationella värden, som diktaturerna drivit *in absurdum*, men

som icke desto mindre äro oundgängliga livsvillkor, det vill närmare bestämt säga en lidelsefull kärlek till fosterland, folk och stat. Utan en sådan positiv inställning, klart deklarerad, kan man knappast utan hyckleri predika mot diktaturernas statsförgudning. Staunings försvarspolitik, Ivar Harries stenkastning mot 1914 års ideal eller den spanieninsamlade folkfrontsagitationens nihilistiska propaganda utgöra i själva verket bara den ena polen i det stora sammanhang, vars logiskt självklara och berättigade motpol är diktaturen. Det hade därför varit oändligen önskvärt, att Huizinga på denna punkt hade varit mindre svävande och abstrakt.

Hur mycket mera påtaglig och aktuell — också som utgångspunkt för demokratiens självbegrundan — är inte i själva verket den syn på tidens längtan, som för tjugo år sen gestaltades av den alltför snart bortgångne tysken Otto Braun. Den kulturkritik han hade ro att utforma mitt ibland skyttegravarnas lidanden saknar icke beröringspunkter med Huizingas. Framförallt bars den av ett brinnande hat mot allting formlöst och utsuddat i den moderna kulturen. I ett av sina brev har han nedlagt en bekännelse till »det fulländade och gestaltade, till bild och kropp, till det blommande och det organiskt vuxna, till den mäktiga lidelse, som har blivit brons och ovanskelig form, till allting klassiskt och avrundat» i motsats till tidens kännetecken, till »allting tillfälligt, allting konstgjort och godtyckligt, allting uteslutande negativt, allting pratsjukt och splittrat, allting som sätter det perifera i stället för det centrala». Men denna inställning stannade inte inom ramen för en kulturdebatt i inskränkt mening. Den verkar så starkt, därför att den var buren av en konkret lidelse. »Min innersta längtan, min renaste, om också hemligaste låga, min djupaste tro och min högsta förhoppning ha alltid förblivit desamma; och allt detta har för mig *statens* namn. Att en gång bygga staten som ett tempel, rent och starkt mot höjden, vilande i egen tyngd, ädelt och strängt, men också fyllt av glädje som gudarna själva och med ljusa hallar, genomstrålade av solens lek, det är i grunden mål och slutpunkt för all min strävan.» Orden äro förödmjukande för oss alla, i demokrati eller diktatur. Om man inte besinnar den djupa nödvändighet, som i dem fått ett så besjälade uttryck, då blir allt ordande om politiska ting till slut föga bättre än en ljudande malm och en klingande cymbal.

Man kan föra diskussionen vidare, på ett annat och allmännare

plan. Statskulten hör med i det återvändande till de irrationella makterna, som präglar hela tidens väsen. Huizinga har i det sammanhanget knappast presterat mer än en rent negativ kritik. Han har icke gått på djupet med den andliga nöd, som ligger bakom, och hans diagnos har därför knappast blivit helt träffande. Själva den kulturens allmänna sladdrighet, som han skickligt karakteriserat, har i själva verket samband med djupare och mörkare ting. Liksom pratsjukan och vimsigheten hos en enskild individ i regel äro utslag av outlösta svårigheter och tragiska problem, ofta av en helt annan storleksordning än det yttre symptomet låter ana, så förräder också suddigheten i vår tids bildning och kulturdiskussion en djup och skakande ångest, som icke låter sig övervinna med vänligt tilltal. Det förhåller sig ju ändå helt enkelt så, att den tro på människans godhet och på den mänskliga sammanlevnadens naturliga harmoni, som förut sammanhöll de olika kulturelementen till ett åtminstone tillfälligt helt, är obehagligen sönderslagen framförallt av världskriget med dess exempelösa värdeförstöring, dess uppenbarelse av staten som ett brutalt maktväsen, av kroppen som en ociviliserad verklighet i skyttegravarnas dystra närhet till jorden, av människodjurets radikala hjälplöshet utan Gud. Det hjälper inte att tala om en ny askes till det helas bästa eller om ett återvändande till klara och trygga normer; man frågar med skäl: till vilka normer? De motsträviga krafter, som varit sammantvungna till kultur, ha icke längre över sig en enande princip. De stå i stället obundna och beredda till öppen strid. Om man inte vill nöja sig med fadda halvmesyrer, med en livlöshetens och platthetens kulturform, sådan T. S. Eliot med spöklik åskådlighet tecknat den i sin sällsamma dödsklagan över *The Waste Land*, så måste man erkänna faktum att makterna äro lösa och att hävdandet av sådana ting som statens eller den fysiska instinkts befälskraft i dess yttersta konsekvenser måste vara naturliga yttringar i det närvarande läget. De kunna icke betvingas annat än med motkrafter av i viss mån samma art som de själva, med fäste i livets egen dunkla urgrund.

Det skall icke ett ögonblick förnekas, att tankens och forskningens krav också de ha ett sådant fäste bortom tanken själv i en elementär mänsklig nödvändighet, och att därför också de ha självklar rätt till strid och bestånd i makternas kamp. Men för en kristen iakttagare ter det sig självfallet att vittna om en annan

och vida radikalare kulturmakt, för hans åskådning den enda, som är stark och brinnande nog att förvandla och helga allt annat: den kristna tron själv. För en sådan värdering finns ju inte något bevis, lika litet som för den kristna trons egen sanning; den objektiva iakttagelsen kan bara konstatera, att kristendomen hör med till de makter, som äga en självständig myndighet och som — enligt händelsernas eget vittnesbörd från Jesu korsfästelse till den tyska kyrkostriden — icke kan oskadliggöras. Här må ytterligare två ting anmärkas. Det första att kristendomen, med all respekt för uttalanden om den sådana som Huizingas, likväl enligt sitt eget väsen måste använda en helt annan ton än hans, inte lydigt uppställd på en anvisad plats bland »den goda viljans människor» utan verkande i hänsynslös frihet, inte lydande och svarande utan fastmera befallande och frågande, inte med älskvärda paroller till samarbete utan med en enda och sträv appell till omvändelse. Samverkan kan i praktiken äga rum ändå i rent yttre frågor, men riktigt säker om kristendomen kan man inte vara; den följer sin egen lag.

Det andra är det, att den kristna synen på människan och kulturen har förutsättningar till en djärvare sanningskärlek än någonsin humanismens och i varje fall icke har behov av de rationalistiska förenklingar, som skymma verklighetssynen till och med i en Huizingas fall. Därför att kristendomen verkligen har vad Huizinga efterlyser, en fast punkt utanför alla skiften — och till och med utanför all jordisk vishet och alla jordiska moralbud — gör den det möjligt att oförfärat följa sanningen överallt där den är att finna, vore det så till helvetets port. Den kristna tanken har ingenting att frukta; också vid helvetets port känner den sitt mål i Guds himmel.

Därför kan det just för den kristna tanken vara möjligt att erkänna på en gång det djupt berättigade och det brutalt överdrivna i tidens många irrationella strömningar. Just en kristen syn på tingen kan uthärda också den olidliga komplikationen av rätt och orätt, av gott och ont. I allt detta väldiga och invecklade, som hör med till tidens nöd, ser den i första hand krampaktigt förvridna gestaltningar av hungern efter Gud. Den danske författaren Arne Sørensen har gett en pregnant sammanfattning av sin syn på kulturens kris: »Skall man i en enda sats uttrycka vad som är den moderna tidens väsentliga innehåll, den centrala händelse, från vilken alla andra låta sig förklara, så blir det detta

I morgondagens skugga

enda: man mördade Gud.» Sørensen själv har allt klarare kommit att betona, i vilken grad detta djarva bildspråk är att fatta på ett annat sätt än det bokstavliga. Det vill icke uttrycka att Gud kan dödas; det vill bara säga att flykten från gudstron har varit tidens stora centrala problem. Dess lösning kan ensam föra till den klara och sanna inställning, vars förening av hänsynslös radikalism och klippfast tro kunde uttryckas i några ord av Olav Bull, ord som kanske i själva verket uttrycka någonting mera och väsentligare än vad han själv avsåg:

Naturen er en avgrund.

— Men *Gud er grund*.